

Az utazás mint életforma

Az emigráns Kerényi Károly útinaplói

Absztrakt. Kerényi Károly ókortudós, vallástörténész 1943-ban hagyta el Magyarországot. A háború után őt ért támadások végképp elzárták az útját a hazatelepítése előtt, így élete végéig Svájcban maradt, s további műveit németül írta (tudományos publikációit korábban is a kétnyelvűség jellemezte). A tanulmány Kerényi szépirodalmi igényrel megírt úti feljegyzéseit elemzi, az Unwillkürliche Kunststreisen. Fahrten in alten Europa 1952–53 és a Tage- und Wanderbücher 1953–1960 című köteteket. A szerző Kerényi szövegeit egyrészt az utazás szerepe, életformává válása, az emigráció mitizálódása felől, másrészt az emlékezet, nyelv és identitás összefüggései felől vizsgálja.

Három bronzszobor fekszik a pireuszi múzeum padlóján, még csak félig-meddig letisztogatva, szép arcukon látszódnak a föld nyomai. A szobrokat néző Kerényi Károly szerint úgy fekszenek ott, mint a gondosan felöltöztetett halottak, akik épp most kelnek életre: a szemük már nyitva, s hamarosan felénk nyújtják a kezüket is – a látogatóknak más dolguk sincs, mint hogy segítsenek nekik felállni.¹ Itáliai és görögországi tanulmányútjai során Kerényi számos ilyen újjáéledésnek tanúja, illetve katalizátora, a műalkotások kézzelfogható valóságából kiinduló, az antik vallástörténetet a régészet és művészettörténet tárgyi világának tükrében láttató tanulmányai és esszéi pedig az antikvitás életre keltésének bizonyítékai.

Az emigráns Kerényi Károly állandó határátlépésben volt, nyelvek, országok, kultúrák között utazott. A világhírű ókortudós, vallástörténész 1943-ban hagyta el Magyarországot. A háború után őt ért támadások végképp elzárták az utat a hazatelepítése előtt,² így élete végéig Svájcban maradt, s további műveit (kevés kivételtől eltekintve) németül írta (tudományos publikációit korábban is a kétnyelvűség jellemezte). Írásom nem Kerényi tudományos műveit, hanem szépirodalmi igényrel megírt úti feljegyzéseit és naplóit elemzi,

---

1 Kerényi Károly *Griechische Grundbegriffe* című esszéje alapján. Idézi: Margot SCHMIDT, *Vom faltenreichen Mantel, an einem Knopf genäht, und vom Lob des Konkreten. Zum Verhältnis Karl Kerényis zu Zeugnissen der antiken Kunst = Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos. Karl Kerényi im europäischen Kontext des 20. Jahrhunderts*, Renate SCHLESIER, – Roberto Sanchiño MARTÍNEZ, (eds.), Locarno: Rezzonico Editore, 2006, 84.

2 Kerényi koncepció perre hasonlító, magyarországi ellehetetlenítésének megdöbentő történetét az *Egy halálhír. Kerényi és Magyarország, 1943–1948* című tanulmány foglalja össze: SZILÁGYI János György, *Szirányzene. Ókortudományi tanulmányok*, Budapest: Osiris, 2005, 415–424.

az 1950-es, '60-as évekből.³ Egy nagyon széles látókörű, sokoldalú tudós szövegeiről van szó, aki kora legnagyobb tudósaival, íróival volt kapcsolatban (Thomas Mann, Martin Buber, Carl Gustav Jung, Herman Hesse).⁴ A kortárs irodalom jelenségei iránt is érzékeny volt, s arra törekedett, hogy tudományos szövegei is kapjanak bizonyos irodalmi jelleget. A témához két irányból közelítek: egyrészt az utazás szerepe, életformává válása, az emigráció mitizálódása felől, másrészt az emlékezet, nyelv és identitás összefüggéseit vizsgálva. Kerényi mítoszfeldolgozásától, antikvitáshoz való viszonyulásától természetesen nem elválaszthatók ezek a kérdések, hiszen ő egész Európában Görögország kisugárzását látta: „Europa, ein erweitertes Griechenland, Götterland” (Európa, egy kiterjesztett Görögország, az istenek földje) – írja útleírásainak első kötetében.⁵

Utazás, otthon, emigráció

Kerényi egyik leghíresebb esszéjében⁶ a nietzschei apollóni–dionüszoszi világgép dualizmusát továbbfejlesztve egy harmadik lelki realitást emelt ki, a hermészt,⁷ mellyel – írásaiból ítélve – az ő lelki alkata is rokonítható. Kerényi szerint „az Ilias hérióikus világa jóval kevésbé Hermés világa, mint az utazás eposzáé, az Odysseiáé”.⁸ Kerényi megkülönbözteti a vándort és az utazót, hangsúlyozva, hogy Hermész az utazó védelmezője, nem a földhözragadottabb vándoré. „Az utazó állapota ezzel szemben a lebegés. A többiek, a mélyebben gyökerezettek, sőt a vándor szemében is úgy tűnik, mintha folyton menekülne. Valóban, mindenkitől elszökőben van, önmagától is. [...] Csaknem feloldódik az úton-levésben, de soha egy emberi közösségben, amely megkötné.”⁹ Ez a Hermész által védelmezett utazóról írt jellemzés akár önvallomásként is olvasható. Egy úti feljegyzésben felidézi barátja elmélkedé-

26

3 Karl KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen. Fahrten in alten Europa 1952–53*, Zürich: Rhein-Verlag, 1954. és Karl KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher 1953–1960*, München–Wien: Langen Müller, 1969.

4 A felsoroltakkal rendszeres kapcsolatokat ápolt, de Bonnban (ahol 1955-ben előadásokat tartott az egyetemen) találkozott pl. Heideggerrel is. Egy holland könyvkiadó 100 éves fennállásának ünnepségén Kerényi képviselte a német kultúrterületet (KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 54.), olyan rangos előadók mellett, mint az Angliát képviselő Toynbee vagy a Franciaországot képviselő Camus.

5 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 54., 10.

6 KERÉNYI Károly, *Hermész, a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológémája*, ford. TATÁR György, Budapest: Európa, 1984.

7 Lackó Miklós szerint „a Hermész-alakban rejlő lehetőségekre talán a legjobban Thomas Mann hívta fel Kerényi figyelmét, az író ezt a görög istenalakot érezte különösen közelállónak saját egyéniségéhez. Később Kerényi, a Hermés-mitológémával való beható foglalkozás után, úgy nyilatkozott, hogy munkássága egyik legeredetibb részének azt tartja, hogy a már Nietzsche által megalkotott két nagy princípium, Apollon és Dionysos mellé harmadiknak Hermést állította.” LACKÓ Miklós, *Előszó* = KERÉNYI Károly – THOMAS MANN: *Beszélgetések levélben*. Budapest: Gondolat, 1988, 10.

8 KERÉNYI, *Hermész, a lélekvezető*, 10–11.

9 *Uo.*, 19.

sét a német Wandererről és annak állítólagos magyar megfelelőjéről, a bujdosóról: Kerényi hangsúlyozza, hogy ő nem érzi magát bujdosónak, ő inkább hermészi utazó.¹⁰

Az ötvenes években Zürichben megjelent útleírása előszavában Kerényi arról vall, hogy az utazás számára életformává vált: ez nemcsak természetes hajlamaiból adódott, hanem külső kényszerből is.¹¹ Kezdetben a harmincas évek Magyarországnak nemzeti bezártságából menekült kutatásai helyszíneire, elsősorban Görögországba és Itáliába. Utal arra, hogyan ingázott a harmincas évek elején Budapest és Pécs között, kiemelve a Pécs környéki táj délies jellegét, mely számára a Görögországhoz kötődést erősíti.¹² Kerényi utolsó magyarországi éveit egy utazóélet előkészületeiként értékeli, s két tendenciát nevez meg, melyek az utazás polgári felfogásától való eltéréshez vezettek: a nemzeti műveltség-horizont szűkösnek bizonyuló korlátait és a veszélyeztetett európai értékek utáni vágyakozást.

Magyarországon a harmincas években¹³ Kerényi szemben állt a magyar-célú klasszika-filológia programjával, azt a nézetet képviselve, hogy az ókortudomány „soha nem állhat teljesen a nacionalizmus oldalára, mert a hagyaték, amelyet őriz és gondoz, közös tulajdona az európai kultúrának”¹⁴. Ebből kifolyólag Kerényi nem kapott helyet a magyar ókortudomány hivatalos irányítói között (nem szerkesztette tovább az Egyetemes Philológiai Közlönyt, s tanárként Budapestről, a központból a pécsi egyetemre került).¹⁵ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyar sajátosságoktól, a speciálisan magyar fel-

10 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 65.

11 *Uo.*, 9–14.

12 Kerényi pécsi korszakáról Havasréti József értekezett. Megállapítja, hogy „Kerényi mintha óvakodott volna attól, hogy a »mediterrán« Pécs kérdéséről nyilatkozzon; egyetlen, tartalmi szempontból pécsi vonatkozású írásában, az 1938/39-es tanévnnyitő beszédében sem esik ilyesmiről szó” HAVASRÉTI József, *Kerényi Károly és a „délnek fordult” magyar világ*, Magyar Lettre Internationale, 76, 2010, 14. Némileg más kép alakul ki, ha Kerényi későbbi, emigrációban írt visszaemlékezéseit is számba vesszük. Útinaplója előszavában van pl. ennek egy költői kifejeződése: „Eine um so größere Unruhe ergriff mich damals, je mehr ich ansässig werden sollte als Inhaber meines ersten Lehrstuhls, an einer Universität in der Nähe von Ungarns Südgrenze, wo die Kastanien am Abhang des Mecsek reif werden und wo sich der Blick von dem Weinberg, den ich jede Woche drei Tage lang in der Semesterzeit bewohnte, in der offenen Ferne des nach Griechenland hinziehenden Südens verlor.“ KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 9. (‘Annál nagyobb nyugtalanság fogott el, minél inkább le kellett volna telepednem első tanszéki megbízatásom helyén, egy Magyarország déli határához közeli egyetemen, ahol a Mecsek lejtőjén értek a gesztenyék, s ahol a tekintet a szőlőshegyről, melyen a szemeszter folyamán hetente három napot laktam, a Görögországig húzódó dél nyitott távolába révedt.’)

13 A magyar ókortudománynak a harmincas években betölt szerepét a filológia alakulásának, változásainak tágabb ívű történetébe helyezve foglalja össze: SZILÁGYI, *Szirénzene*, 489–518.

14 *Uo.*, 506.

15 Szilágyi szerint ennek pozitív hozadéka volt, hogy Kerényi kilépve a belterjességből a „forrongásban lévő magyar szellemi élet szélesebb köreivel” keresett kapcsolatot (SZILÁGYI, *Szirénzene*, 512.).

adatoktól elzárkózott volna. „...ha nem vagytok légtömbömben a magyar hemiszféra, hidegfényű magányos bolygóvá dobódom el, valahová nyugat felé, de sajnos, azt hiszem, csak bukdácsoló fél-bolygóvá, mert egész, az csak mindazzal együtt lehetek, amit szeretek.” – írja Gulyás Pálnak 1939-ben,¹⁶ barátaira, Gulyásra és Németh Lászlóra, a Válasz körére célozva, feltehetőleg a későbbi emigráció elkerülhetetlenségének előérzetében. Szilágyi hangsúlyozza, hogy ez „nem a hozzáillő szerep volt”, s az egyetértés csak rövid ideig tartott, „Németh László a *Kisebbségben* magyarságba zárkózása felé tartott, Kerényi a sajátos magyar feladatot – éppen mint ókortudományi feladatot – is mind tisztábban az egyetemesre tekintésben látta”.¹⁷ 1934-ben íródott, Ókortudomány című esszéjében például azt hangsúlyozta, hogy „a magyar lényeg önmagára-ismerését a görög lényeggel való találkozásától és egyedül ettől várhatjuk”.¹⁸

Mikor 1947-ben, célzott ellehetetlenítése után végleg elhagyta Magyarországot, „száműzöttnek érezte magát – teljes joggal”¹⁹, s bár „természetesnek tartotta magyarságát, de érthető sértődöttséggel nem lépett a szovjet megszállás alatti Magyarország földjére”.²⁰ Egy rövid baseli megbízatástól eltekintve emigrációja idején nem volt egyetemi tanári állása, ösztöndíjakból, előadások tartásából, írásaiból élt, s ennek az életmódnak a velejárója volt az állandó utazás. Szilágyi szerint az utazó Kerényit csak az antik tájat érdekelték: „Középkorosi kora óta járta be rendszeresen a két klasszikus kultúra színhelyeit gyalog vagy Görögországban számarháton; a nyári hónapok elmaradhatatlan programja volt ez, és írásaiban nem egyszer közvetlenül is megörökítette így szerzett élményeit (más tájak azonban nem érdekelték; »minek menjek Amerikába, ha Görögországban van még olyan út vagy ösvény, amelyet nem ismerek« – mondta egyszer régész barátjának”.²¹ Kerényi útinaplói ennek némileg ellentmondanak, s azt bizonyítják, hogy számos más táj felé is érdeklődéssel fordult, igaz, hogy kizárólag Európán belül (az Amerika–Görögország szembeállítás tehát áttételesen Amerika és Európa szembeállítását jelenti).

Kerényi akkor is görög módra látja maga körül a világot, ha történetesen nem Görögországban van. Saját életfázisait is a görögországi utak függvényében különíti el: a második világháború időszaka számára a Görögországtól távol töltött éveket jelenti, a háború utáni első etruszk útja pedig az elmaradt görögországi utazást hivatott pótolni.²² Asconába visszaköltözésük idején a tájat görög mitológiai tájként érzékeli. Az 1954. november 11-én kelt naplóbejegyzés írója a ház előtti fa gyümölcsseit a Heszperiszek almáinak látja: „Das

16 LISZTÓCZKY László, *Adj ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál barátságának dokumentumai*, Budapest: Kráter, 1989, 32–33.

17 SZILÁGYI, *Szirénzene*, 513.

18 KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, sajtó alá rendezte KOMORÓCZY Géza és SZILÁGYI János György, Budapest: Magvető, 1984, 160.

19 SZILÁGYI János György, *A tenger fölött. Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*. Budapest: Gondolat, 2011, 310.

20 *Uo.*, 311.

21 *Uo.*, 312.

22 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 16.

Locarneser Ende des Sees war schon sichtbar, dank dem Herbst, als wir einzogen, und die Hesperidenäpfel der Khakibäume vor dem Haus schon völlig befreit: nur Glut, ohne Blätter, die pflanzliche Sonnenmythologie."²³ ('Mikor beköltöztünk, az ősznek köszönhetően már látszódott a tó locarnói része, s a ház előtti datolyaszilvafa Heszperida-almái teljesen felszabadultak: csak ragyogás, levelek nélkül, növényi napmitológia.')

Maga az emigráció is mitikus témaként jelenik meg Kerényi előtt: Héraklész mítoszától, a keirüeneiai szarvastól jut el elmékedéseiben a csodaszarvasig, egy korábbi, először magyarul megjelent tanulmánya tárgyáig. Most a csodaszarvasmítosz lényegében az emigrációt látja meg: „Der Sinn ist »das andere Land« [...]. Auswandern ist: durch den Tod gehen, um das Andere zu finden, wo man gleichfalls heimisch ist. Also doch nicht das »Ganzandere!«"²⁴ ('Az értelme »a másik föld« [...]. Kivándorolni annyi: átmenni a halálon, hogy megtaláljuk azt a mást, ahol az ember ugyanolyan otthonosan érzi magát. Tehát nem az »egészenmást«.') A kivándorlásban tehát nem a riasztó idegenséget, hanem a másikkal való találkozás pozitív energiáit érzi meg. Az otthonosnak érzett *másik* megtalálása előtt azonban a kivándorló átmegy a halálon: eltörlődik múltja, lecserélődik előző énje, kikopik a használatból otthoni, korábban elsődleges nyelve. Az otthonosnak érzett másik megtalálása mintegy a halálból szabadulás, a túlélés egyetlen lehetősége.

Egy-egy hangulatot befolyásoló jelenség, egy-egy emlék felbukkanása az otthonosság érzését növeli az emigránsban. A zürichi harangok pl. az otthon atmoszféráját jelentik számára.²⁵ A feljegyzések folyamatosan összefüggésben vannak Kerényi korábbi vagy éppen útközben íródó tanulmányaival. Mivel az utazások során általában a munkáihoz gyűjt anyagokat és inspirációt, illetve előadásokat tart, s ez a típusú munka nyáron sem telik le, Kerényi hangsúlyozza, hogy számára nincs vakáció (Ferien), csak egyfajta vakációs hangulat (Ferienstimmung): ilyenkor egy időre elfelejti az utazás tulajdonképpeni célját.²⁶

Emlék, nyelv, identitás

Halbwachs hangsúlyozza, hogy nem azért felejtünk el valamit, mert „egyre nő a távolság múltunk adott periódusa és a jelen között, hanem azért is, mert nem ugyanazok az emberek vesznek körül bennünket”.²⁷ Az emlékek felidézését nemcsak az emberek, hanem általában a megszokott keretek segítik: az emlék és annak közege között Halbwachs szerint olyan viszony alakul ki, mint egy ráma és egy festmény között.²⁸ Az emigráns Kerényi úti feljegyzéseiben és naplóiban az emlékek felbukkanása többször kötődik az aznapi beszélgetésekhez, a kommunikációs helyzet változásaihoz, még gyakoribb azonban, hogy egyes emlékképek a tájak és az érzéki benyomások hatására kerülnek

23 KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher*, 76.

24 *Uo.*, 166.

25 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 79.

26 *Uo.*, 126.

27 Maurice HALBWACHS, *Az emlékezet társadalmi keretei*, ford. SUJTÓ László, Budapest: Atlantisz, 2018, 38.

28 *Uo.*, 132.

előtérbe. Az emlékek rétegződésének megfigyelése ezeknek a feljegyzéseknek egyik fontos eleme.

Itáliai utazásai során gyakran eszébe jut Szerb Antal, akivel korábban együtt is jártak azokon a tájakon. Assisiben a temetőben pl. a fülemülék hangja Anagnira és a Szerbet inspiráló közös útjukra emlékezteti: „Unzählig die Nachtigallen, wie in Anagni in jener Nacht, in der vielleicht der »Reisende und der Mond« von Szerb entstand.”²⁹ (’Számptalan fülemüle, mint Anagniban azon az éjszakán, amikor talán Szerb Utas és holdvilága megszületett.’) Mikor Anagniba, Ferentinóba, Alatriba és Segnibe látogat, kirándulását gondolatban Szerb Antal emlékének szenteli.³⁰ Urbinóban is 1934-es útja jut eszébe, mikor Szerb Antallal járt itt, s Szerb az akadémikus pátoszt parodizálva írt be a vendégkönyvbe.³¹ San Marino tornyai is a meggyilkolt barátira emlékeztetik.³²

Természeti jelenségekről, növényekről, állatokról gyakran eszébe jut a gyerekkora (pl. a pávákat kedvelő nagyapja³³). Nagyapja természet- és földközelsége az önelemző és visszaemlékező bejegyzések szerint segített kialakítani azt az érzéki filológiát („sinnliche Philologie”³⁴), mely Kerényi tudományos gondolkodásának alapja lett. Ennek lényege, hogy a konkrét, megfogható valóság a szellemi nüanszok megértésének előfeltétele. Ezt hiányolja a korrektúra olvasásakor Görög mitológiája második részének angol fordításából. Panaszodik, hogy a *The Heroes* számos félrefordítást tartalmaz, pl. az iszthmoszi Saumweg (hegyi ösvény) helyett az angolban swampy path (mocsaras ösvény) áll.³⁵ A fordító Kerényi szerint vak a konkrétumok – de vak a szellemi nüanszok iránt is („Blind für das Konkrete – blind aber auch für die geistige Nuance.”³⁶). Meg kell találni a témához illő „belső nyelvet”, melyet úgy lehet elérni, ha hagyjuk megszólalni magát az antik anyagot: „Es ist die Frage der »inneren Sprache«, die durch das Redenlassen des antiken Stoffes erreichen sollte.”³⁷

30

Egy hazai táj emléke olykor a nyelvi megformálással annyira egybefonódott, hogy egy-egy elem a német nyelvű mondaton belül is magyarul szerepel: „...an den Flößchen csupa Aranka-rétek wie vor 25 Jahren in den heimatlichen Bergen”.³⁸ A német szövegbe beékelte magyar szavakkal meséli el Kerényi azt is, hogyan sütötte Gurahoncon a nagyapja nagy adagokban a kenyereket (12 db 3–5 kilós kenyeret), melyeket a havasi románok, a „mócok” vettek meg (a szó magyarul szerepel a német szövegben³⁹).

A konkrét tapasztalatokat alátámaszthatják a találó irodalmi megfogalmazások, végső soron tehát egy-egy nyelvi forma, egy-egy irodalmi kifejezés vál-

29 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 17.

30 *Uo.*, 72.

31 *Uo.*, 133.

32 *Uo.*, 136.

33 KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher*, 184.

34 *Uo.*, 278.

35 *Uo.*, 283.

36 *Uo.*, 283.

37 *Uo.*, 283.

38 *Uo.*, 422.

39 *Uo.*, 277.

hat összekötő kapocsá emlékek és tapasztalat között. Goethe egy sajátos kifejezése, az eső utáni friss zöldre, az élet megújult erejére vonatkozó „es grunelt”⁴⁰ egy svájci tapasztalatot köt össze egy magyarországi emlékkal. Az 1953. július 13-ára keltezett bejegyzés szerint a naplóiíró Zollikonban ugyanazt a „pára-zöld”-et⁴¹ érzékeli, mint annak idején Budapesten, mikor a hegyről jövet a Faust égei jelenetéről szóló előadását indult megtartani.⁴²

Utazás közben gyakori a megszokott keretektől való eltávolodás, tulajdonképpen a szinte állandó úton levés révén nem is alakul ki egy otthoninak, kiindulási pontnak tekinthető alapstruktúra, melyhez képes az utazás kimozdulást, változást jelentene. A legstabilabbnak tűnő elem a szövegekben leggyakrabban használt német nyelv, mely Kerényi tudományos kutatásainak, tanulmányainak, monográfiáinak is alapnyelve az emigráció idején. Kerényi számára az írás (nemcsak az egyértelműen szépirodalomnak tekinthető naplóké, hanem a tudomány és művészet határán álló tanulmányoké is) önmegvalósítás, s ehhez a legfontosabb számára a saját nyelv megtalálása. A nyelvkérés különösen kiéleződik azáltal, hogy nem az anyanyelvén, hanem egy tanult nyelven ír: „mein Deutsch [...] sollte erst geschaffen werden” írja.⁴³ A tanult nyelven írás kérdése Kerényi és Thomas Mann levelezésében is felmerül. Mann barátian figyelmezteti Kerényit egyik korábban küldött tanulmányának a tárgy magas méltóságához nem illő stilisztikai hibáira: „éppen itt, a nyelv vonatkozásában, amely végül is nem anyanyelve Önnek (amit Ön könnyűszerrel feledtet), kérem, legyen mindenkor éber és óvatos, és faggassa ki szigorúan költői lelkiismeretét”.⁴⁴ Válaszlevelében Kerényi elismeri, hogy a szóban forgó, Bachofenről írt szövege „nyelvileg különösen tökéletlen írás”, s hozzáfűz egy vallomást arról, hogyan állt ellen a kezdeti időkben magyarsága a németnek: „mintha magyarságom akkor, amikor ez íródott, német nyelvű olvasóknak és hallgatóknak való teljes kiszolgáltatottságom első idejében, abban a paradox kényszerhelyzetben, amelybe jósorsom vezérelt, rendkívül erősen ellenállt volna az egyébként már oly sok, igen bensőséges szellemi élménytől meghitté vált nyelvnek”.⁴⁵ Arról is vall, hogy az iskolában is nehezebbre esett a latin után németet tanulnia, s mindaddig rossz jegye is volt németből, míg kényszernek érezte ennek a nyelvnek a tanulását. „Csak akkor lett az enyém,

40 A Goethe-szótár szerint az *es grunelt* színesztéziás kifejezése egy gyógyulási, átváltozási, megújulási folyamatnak: az eső után felfrissült zöldtől, az élet vegetatív megújulásától illatozni. *Goethe-Wörterbuch*. http://woerterbuchnetz.de/GWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=GWB&lemid=JG05320&hitlist=&patternlist=&mode=Vernetzung (Letöltve: 2019. 7. 31.)

41 A szó előfordul pl. a Faustban, II. rész, 8266. sor. Kálnoky László fordításában: „s párás növényillat; be kellemes!” GOETHE, *Faust*, ford. JÉKELY Zoltán, KÁLNOKY László, Budapest: Európa, 1992, 312. Márton László fordításában: „Milyen jó illat! Mennyi pára-zöld!” GOETHE, Johann Wolfgang, *Faust*, ford. és a magyarázatokot írta MÁRTON László, Budapest: Pesti Kalligram, 2016, 308.

42 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 97.

43 *Uo.*, 94.

44 KERÉNYI Károly – THOMAS MANN, *Beszélgetések levélben*, ford. DOROMBY Károly, PETROLAY Margit, SOLTÉSZ Gáspár, SZONDI Béla, Budapest: Gondolat, 1989, 133.

45 *Uo.*, 135.

amikor szabad szellemi kalanddá vált a számomra”.⁴⁶ Hangsúlyozza, hogy Thomas Mann figyelmeztetését nem tekinti kioktatásnak, „hacsak nem apollóninak”⁴⁷ – ilyeneket sajnos saját tudománya mestereitől nem nagyon kapott. Kerényinek nem egyszer barátai segítettek németül írt szövegei stilisztikai kicsiszolásában, köztük Hermann Hesse és felesége, a görögrajongó, Kerényi szemináriumain rendszeresen részt vevő Ninon Hesse.⁴⁸

A különböző helyszíneken született úti feljegyzéseket a saját célra kialakított német nyelv tartja össze, s az alapmintázatból szimptomatikusan ütköznek ki azok a nyelvváltások, melyekhez nem elég a keretek megváltozása, hanem érzelmi megindultságra is szükség van. A német alapszövegbe olykor-olykor bekerült más nyelvű kifejezések, mondatok, bekezdések többnyire utazása környezetéből vagy olvasmányjaiból adódnak. A nyelveket nem egyszer egy bekezdésen belül is váltogatja.⁴⁹ A szerkesztői koncepcióba ez a többnyelvűség nyilván beleillett, az idegen nyelvű részek német fordítását a kötet végén lévő jegyzetek tartalmazzák.

Mikor 1959-ben, 12 év után először tart magyarul előadást, történetesen az olasz Alpokban, öntudatlanul magyarul ír be a naplójába egy bejegyzést: „A Dolomitok nagy látványa.”⁵⁰ Két nappal később kelt bejegyzésében németül kommentálja ezt az öntudatlan nyelvváltást, melyet az előadás után a fiatalok körében töltött napok otthonosságával magyaráz. Elemi erővel hat rá a Norvégiában, emigránsok körében töltött időszak. 1960-ban kétszer is jár a skandináv országban, mindkét alkalommal magyar tárgyú előadásokat tart, magyar emigránsokkal találkozik (Zichy Nándor, Sulyok Vince, Cs. Szabó László). Ezek nyomán az élmények nyomán megszaporodnak naplójában a magyar bejegyzések. Zichy Nándoréknál a magyar élményhez természetesen kapcsolódik a görög, a grófné görögsége révén.⁵¹ Skandináviából hazautazásakor, a magyarélmény után saját bevallása szerint ugyanolyan elemi erővel és „ugyanolyan irracionálisan” hat rá a Swissair repülőgépében hallott svájci dialektus, mint a magyar beszéd.⁵²

Az ellenkezőre is akad példa. „Seltsamerweise habe ich nicht das Bedürfnis, ungarisch zu schreiben”⁵³ (‘Különös, hogy nincs rá igényem, hogy magyarul írjak’) – jegyzi fel a németországi Burg Kastlban, ahol magyar gimnázium működtött 1958-tól. Kerényi 1960 nyarán jár ott egy magyar diáktáborban lányával, Corneliával, s a magyar puritanizmusról tartott előadást. A nyelvváltás elmaradása ezúttal valószínűleg a lelkesedés hiányából fakad, Kerényi nem tartja a német környezetbe került emigránsokat olyan művelteknek, mint pl. a Skandináviába került magyarokat.

46 Uo., 135.

47 Uo., 136.

48 CZEGLÉDY Anita, *Hermann Hesse – Karl Kerényi: Briefwechsel aus der Nähe = Hermann Hesse und die Moderne. Diskurse zwischen Ästhetik, Ethik und Politik*, Detlef HABERLAND – Géza HORVÁTH (Hg.), Wien: Praesens Verlag, 2013, 198–199.

49 PI. KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher*, 342.

50 Uo., 319.

51 Uo., 342.

52 Uo., 332.

53 Uo., 358.

Rómában 1960 júliusában Németh László feleségével, Ellával találkozik. Ezt követően a római bejegyzések között újra feltűnik egy magyar: hirtelen eszébe jutnak elemi iskolai tanítói nevei (ő maga ezt lánya, Lucia megjelenésével magyarázza, aki maga is tanárnő⁵⁴).

A német nyelv mellett az írásai tárgyához általában lényegileg hozzátartozó latin és görög is mélyen rögződtek benne, nem beszélhetünk tehát az anyanyelv primátusáról. Bár holt nyelvekről van szó, mégis úgy érzi, elevenen élnek benne, elevenebben, mint más filológus kollégáiban.⁵⁵ Ugyanez a vitalitás művei nézőpontjában is megmutatkozik, a legszembetűnőbbben Görög mitológiájában, melyben egy bennszülött szemszögéből meséli el a történeteket. „A »mi« mitológiánknak nevezi, és amikor »mi«-t mond, a régi görögöket érti rajta, szellemi őseit, akik bizonyos mértékig a mi szellemi őseink is” – magyarázza a módszert mitológiája előszavában, hangsúlyozva, hogy ennek a »mi«-elbeszélőnek „ehhez a hagyományhoz személyesen köze van”.⁵⁶

A saját emlékezet meghosszabbításához a régebbi művek olvasása is hozzájárul, ezért is olvas Kerényi utazásai közben előszeretettel régebbi útikönyveket. Görögországban egy 1822-ben írt útinaplót (*Tagebuch einer Reise nach Morea im Jahre 1822*) olvasva úgy érzi, mintha saját emlékei száz évvel korábbra nyúlnának vissza.⁵⁷ A különböző nyelvű olvasmányok, a váltogatva használt nyelvek mintha az énhatárok kitágítását jelentenék. Kerényi horizontja – mely már kiindulási alapjaiban sem nevezhető szűknek – még tovább tágul ezáltal. A német nyelvű olvasmányok a leggyakoribbak, de a szakmája alapját képező latin és ógörög mellett olvas (szépirodalmat vagy szakirodalmat) olaszul, angolul, franciául, újgörögül, svédül, spanyolul. Mintha még mindig az otthoni beszűkültségből menekülne. Rilke francia verseit olvasva megjegyzi: „Es ist eine Flucht aus einer Sprache, nicht in eine andere Sprache, sondern nur in die Atmosphäre einer anderen Sprache.” (’Menekülés ez egy nyelvből, nem egy másik nyelvbe, hanem egy másik nyelv atmoszférájába.’⁵⁸).

Összegzés

Kerényi számára az utazás a hétköznapiak része, írásaiból mégsem hiányzik az útleírások egzotikuma. Bár az érzéki filológiát megalapozó utazás igénye az emigráció, a Magyarországtól való végleges elszakadás előtti időszakára is jellemző, életének utolsó évtizedeiben a megélhetés külső kényszeréből is fakadt. Kerényi írói hajlamai csiszolt stílusú tudományos műveiben, esszéiben is megmutatkoznak, ezeknek, a fontosabb műveknek természetes kiegészítői az 50-es és 60-as években született úti feljegyzések, melyek az emlékezés, az identitás, az emigráns lét kérdéseit az antikvitásban és a mitikus világképben talált fogódzók segítségével válaszolják meg.

54 Uo., 355.

55 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 94.

56 KERÉNYI Károly, *Görög mitológia. I. Történetek az istenekről és az emberiségről. II. Hérosztörténetek*, ford. KERÉNYI Grácia, Budapest: Gondolat, 1977, 11.

57 KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen*, 31.

58 KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher*, 268.

Irodalom

- CZEGLÉDY Anita, *Hermann Hesse – Karl Kerényi: Briefwechsel aus der Nähe = Hermann Hesse und die Moderne. Diskurse zwischen Ästhetik, Ethik und Politik*, Detlef HABERLAND – Géza HORVÁTH (Hg.), Wien: Praesens Verlag, 2013, 194–208.
- Maurice HALBWACHS, *Az emlékezet társadalmi keretei*, ford. SUJTÓ László, Budapest: Atlantisz, 2018.
- GOETHE, *Faust*, ford. JÉKELY Zoltán, KÁLNOKY László, Budapest: Európa, 1992.
- GOETHE, Johann Wolfgang, *Faust*, ford. és a magyarázatokat írta MÁRTON László, Budapest: Pesti Kalligram, 2016.
- Goethe-Wörterbuch*. http://woerterbuchnetz.de/GWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=GWB&lemid=JG05320&hitlist=&patternlist=&mode=Vernetzung (Letöltve: 2019. 7. 31.)
- HAVASRÉTI József, *Kerényi Károly és a „délnek fordult” magyar világ*, Magyar Lettre Internationale, 76, 2010, 14–15.
- Karl KERÉNYI, *Unwillkürliche Kunstreisen. Fahrten in alten Europa 1952–53*, Zürich: Rhein-Verlag, 1954.
- Karl KERÉNYI, *Tage- und Wanderbücher 1953–1960*, München–Wien: Langen Müller, 1969.
- KERÉNYI Károly, *Görög mitológia. I. Történetek az istenekről és az emberiségről. II. Hérosztörténetek*, ford. KERÉNYI Grácia, Budapest: Gondolat, 1977.
- KERÉNYI Károly, *Hermész, a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológemája*, ford. TATÁR György, Budapest: Európa, 1984.
- KERÉNYI Károly, *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, sajtó alá rendezte KOMORÓCZY Géza és SZILÁGYI János György, Budapest: Magvető, 1984.
- KERÉNYI Károly – Thomas MANN *Beszélgések levélben*, ford. DOROMBY Károly, PETROLAY Margit, SOLTÉSZ Gáspár, SZONDI Béla, Budapest: Gondolat, 1989.
- LACKÓ Miklós, *Előszó* = KERÉNYI Károly – Thomas MANN: *Beszélgések levélben*. Budapest: Gondolat, 1988, 7–21.
- LISZTÓCZKY László, *Adj ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál barátságának dokumentumai*, Budapest: Kráter, 1989.
- Margot SCHMIDT, *Vom faltenreichen Mantel, an einem Knopf genäht, und vom Lob des Konkreten. Zum Verhältnis Karl Kerényis zu Zeugnissen der antiken Kunst = Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos. Karl Kerényi im europäischen Kontext des 20. Jahrhunderts*, Renate SCHLESIER, – Roberto Sanchiño MARTÍNEZ, (eds.), Locarno: Rezzonico Editore, 2006, 83–93.
- SZILÁGYI János György, *Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok*, Budapest: Osiris, 2005.
- SZILÁGYI János György, *A tenger fölött. Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*, Budapest: Gondolat, 2011.

Travelling as Form of Life. The Travel Diaries of Károly Kerényi

Abstract. Károly Kerényi, the world-famous ancient scholar and historian of religion left Hungary in 1943. This study is focusing on the artistic travel diaries of Kerényi written and published in German in the years of 1950 and 1960 (*Unwillkürliche Kunstreisen*, 1954; *Tage- und Wanderbücher*, 1969). The main themes are: the ancient world as the part of the cultural memory, the role of travelling, the seeking for the lost Europe, the life of Hungarian emigrants in West Europe, the emerging of the Hungarian memories, relics and vestiges, the strong connection between the language and identity.

Keywords: Travelling, Emigration, Károly Kerényi, Greek Mythology

Polgár Anikó,
Comenius Egyetem,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Gondova 2. 814 99 Bratislava,
polgar2@uniba.sk